

*Фаріда
Тихомірова*

ПРОБЛЕМА ІНАКШОСТІ: ПРАКТИЧНІ ТА ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Проблема інакшості існує, й досліджувати її потрібно як міждисциплінарну. Водночас вона поєднує багато практичних і теоретичних аспектів. Проблеми «інакших» людей охоплюють різні виміри нашого соціуму — від подолання усталених та новітніх стереотипів у суспільстві до законотворчих актів та рівня медицини і соціальної роботи. Нам потрібно навчатися жити поруч по-новому.

Якщо Вахтанг Кебуладзе прийшов до теми інакшості з філософських коридорів, мій шлях був протилежним — від інакшості до філософських книг та коридорів. Певними вчителями в житті та філософії для мене багато років залишаються «інакші»: Авенір Іванович Уйомов, Віктор Аронович Малахов та Володимир Сазонович Ратніков.

Я вдячна Ірині Крошко за порушення проблеми, її думки та дії. Я також вважаю, що кожен із нас є унікальним, кожна дитина є унікальною, і ми зобов'язані працювати над тим, щоб створити інклюзивне середовище для «інакших» людей, які мають такі ж права на це життя.

Мій життєвий досвід складається із «інакшого» життя у дитинстві, звичайного життя впродовж тривалого періоду ремісії, досвіду матері «особливої дитини» та теперішнього досвіду «людини із особливими потребами». Іронія долі полягає в тому, що батьки дали мені ім'я, що означає в перекладі з арабської «унікальна».

Я народилася з однією з легких форм недосконалого остеогенезу. Така рідкісна хвороба була у багатьох відомих людей — у давньоримського імпера-

тора Гая Юлія Цезаря, скрипаля Нікколо Паганіні, письменників Ганса Христіана Андерсена та Корнія Чуковського, президентів Авраама Лінкольна та Шарля де Голя, митця Анрі Тулуз-Лотрека, у багатьох відомих акторів та композиторів. Хворий на неї (у легкій формі) навіть Майкл Фелпс, найтитолованіший спортсмен в історії сучасних Олімпійських ігор. Американська актриса Кері Інгрем також страждає від хвороби крихких кісток. Через небезпеку переломів їй теж потрібно періодичне лікування, щоб зміцнити їх. Але дівчинка водночас навчається і працює на сцені, а ще й у футбол грає! На мій погляд, тому, що вона сама розуміє, як жити людині з рідкісним захворюванням, Кері змогла зіграти принцесу Ширен Баратеон у «Грі Престолів».

Мій батько служив у прикордонних військах, ми «подорожували» з ним від Кавказу до Одеси, вздовж державного кордону із Туреччиною. Лікували мене у військових прикордонних шпиталях симптоматично, із діагнозом не могли визначитися. Власне, й призначення батька на службу в Одесу було зумовлене моєю «інакшістю», бо у шпиталі виникла чергова версія про «туберкульоз кісток, який лікують в Одесі». Скільки я пам'ятаю себе, ми жили серед інших ландшафтів, серед людей з іншими іменами, зовнішністю, вірою (у Вірменії у 1970-ті мою маму питали у дитячій лікарні (!), чи є вона мусульманкою). Але мої батьки були звичайними радянськими службовцями, атеїстами, відірваними від родичів та «малої Батьківщини». Все моє свідоме життя пов'язане з Україною. Точний діагноз мені поставили тільки в Одесі, тобто я дуже рано зрозуміла, що я якась «інакша» та «недосконала».

Поки лікарі (майже за Попером) сперечалися стосовно генези хвороби, моя родина наражалася на забобони у суспільстві. Моїм батькам, а пізніше і мені, довелося стикатися із міфологічними версіями про шкоду від паління або вживання ліків під час вагітності (пам'ятаєте образливу, занадто «креативну» київську соціальну рекламу «Мамо, чому я урод?»), про «інцест, що відбувся у моїй родині колись там, коли звірі говорили», відповідати на запитання, чи є моя родина єврейською (була й така версія, що цією хворобою хворіють за національною ознакою), а зараз я дуже часто чую, що все це кара за те, що я «не християнка», або «не мусульманка», що це «кармічна» хвороба та усіляка загадкова «психосоматика»...

У 1970-і роки в СРСР існувала заборона на освіту людям з особливими потребами, яку зараз намагаються побороти сучасними підходами до навчання. Пануючим був принцип: пожаліти можемо, вивести на інший рівень — ні. Як результат, багато людей «із особливими потребами» опинилися «за бортом». Тому мої лікарі порадили батькам не оформляти інвалідність та віддати мене у звичайну школу, тільки попередити вчителів. Моя перша вчителька розповідала, що коли вона приймала мене у свій 1-А клас, нервувала, що це за дівчисько із незвичним ПІБ, та ще й «кришталева». До речі, саме вона прищепила мені любов та повагу до мови (ми, як діти військово-службовців, мали право не вивчати українську), але «рідну мову своєї улюбленої вчительки» я вивчила краще, ніж рідну, татарську.

У дитинстві я майже не відрізнялася від інших дітей, інтелект у кришта-левих людей не страждає, навчалась я добре. Були перемоги на олімпіадах, конкурсах, звичайне дитинство та юність, я старанно навчалася та мріяла стати студенткою Одеського медичного інституту. Але неочікувано у мене не прийняли документи. Виявилось, що мені було заборонено навчатися в медичному ВНЗ за якимось там «таємничим списком», незважаючи на те, що на той момент інвалідності у мене не було. Отже, далекого 1983 року моя доля обернулася важкою психологічною травмою для мене та серцевим нападом для мами. Моїх батьків лікарі — члени медкомісії у кабінеті проректора вишу відверто спитали, «чи варто мучити дівчинку вищою освітою, такі діти довго не живуть». До речі, багато лікарів щось чули про найважчі форми цієї хвороби, а у мене одна з легких форм. Але у Німеччині є лікарі, які хворі на недосконалий остеогенез і успішно виконують свої обов'язки.

2010 року я сама вже доволі жорстко задавала питання в соціальних службах і дізналася, які професії «заборонені» для мого сина. Особливих дітей потрібно правильно орієнтувати одразу. Бо коли йдеш до мрії попри все, а потім тебе, «недосконалу», чітко ставлять на місце в соціумі, це дуже боляче. Тому для соціалізації спочатку потрібна чітка інформація, профорієнтація, а вже потім мрії та конкурси.

Під час зарахування до Одеського державного університету імені І.І. Мечникова знов відбулося зіткнення із «інакшістю». Партійні діячі мені задали дивні питання: чи маю я кримськотатарське походження, де живуть мої родичі, з якого року я живу в Одесі та яким чином тут опинилася. В той серпневий вечір я від тата дізналася про депортацію кримських татар 1944 року й отримала пораду, як «потрібно» відповідати на такого роду запитання.

Коли я закінчила університет, моє перше місце роботи було у колишній німецькій колонії Петерсталь Грос-Лібентальської волості Одеського повіту Херсонської губернії, яка була заснована 1804 року. Директор, відкривши мій диплом із відзнакою, порадив придумати педагогічний псевдонім, бо «наші діти будуть вивчати не предмет, а як вас звати». Там існувала давня «традиція» спрощення «незвичних імен» до зрозумілих. Серед моїх колег, учнів, сусідів було чимало людей, у яких в паспорті було німецьке ім'я, а називали його російським чи українським. Моя колега Генрієтта Людвігівна, дівчинкою пережила депортацію 1941 року з Люстдорфу під Одесою у Казахстан. Там багато років її називали Євгенія Леонідівна. Алла чи Елла насправді могла зватися Ельзою, Теофіл — Юхимом, Остап — Густавом, Василь — Вільгельмом, Богдан — Готфридом, Софія — Сельмою. До речі, в Одесі це також була звичайна практика: Аба Ізраїлевич перетворювався на Аркадія Ісаковича (як Аркадій Райкін), а Естер Петросівна — на Олену Петрівну. Письменник Вольф (Зеев) Евнович Жаботинський більш відомий як Володимир Жаботинський. Але я ніколи не замислювалася над цими проявами «інакшості». Що ж, я встигла ще й заміж вийти, прізвище змінити, і 1 вересня до учнів сільської Петро-долінської школи вийшла вчителька «Тихомірова Марина Миколаївна».

Отже, мої зіткнення з «інакшістю» відбувалися у трьох напрямках: етнічному, релігійному та соціально-медичному. Утім, я зосереджусь лише на одному з аспектів «інакшості».

Людиною «із особливими потребами» нелегко бути у будь-якому віці. Найчастіше інвалідів сприймають як «інакших» членів суспільства, «жебраків», «утриманців». Є люди, які відвертаються, відкидають їх і женуть геть, нібито відсуваючи від себе. Психологи стверджують, що люди не бажають мати нічого спільного з тими, чиї можливості обмежені, бо просто бояться опинитися на місці цього інваліда.

У суспільстві традиційно панують ейблізм, маскулінізм та ейджизм. Тобто соціум орієнтований переважно на стандарти краси, на молодого, здорового чоловіка. Це відбиток грецького давньогрецького ідеалу, про що зауважила пані Наталія Вяткіна. Можна сумно «пожартувати», що статую Венери Милоської можна розглядати як певний символ «інакшої» жінки.

Так, існують «свята» у грудні та у травні — Міжнародний день боротьби за права осіб з інвалідністю, коли про «інакших» людей згадують. Створюють спеціальні «словнички» для журналістів, щоб «не ображати нікого при спілкуванні», але ЗМІ часто продовжують транслювати усталені стереотипи в дискурсі [Зотова, 2018].

Справді, зараз дискутують про «гнучку термінологію у спілкуванні із людьми з особливими потребами». За світовий стандарт прийнято правило «*People-first language*» — коли говорять про когось, насамперед називають його людиною, а вже потім говорять про його хвороби або особливості. Але справа не у словах, а у ставленні, подолати стигматизацію та дискримінацію інвалідів — важке завдання.

Громадські організації або співтовариства (наприклад, батьки дітей з інвалідністю, фахівці, що працюють з людьми з інвалідністю) намагаються протистояти «образливій» риторичі в ЗМІ і вимагати реального, а не номінального «перевизначення» категорії «інакшості» [Етикет інвалідности, 2012]. Зараз «на периферії» за допомоги мережевих медіа спостерігаємо раціонально-критичний діалог.

Вважаю, Вахтанг Кебуладзе на початку розмови зробив «помилку за Фройдом», сказавши, що цікаво було б почути, що думають про інакшість «аутсайтери цих процесів».

Люди із особливими потребами часто є *інсайдерами* багатьох процесів та ініціатив. Серед лауреатів престижних премій, науковців, митців чимало особливих людей. Нік Вуйчич пройшов шлях від підлітка на інвалідному візку, над яким сміялися в школі, до студента-відмінника, який знайшов багато друзів, відомого мотиваційного оратора, мецената, чоловіка та батька чотирьох дітей. Рідкісне орфанне (генетичне) захворювання тетраамелія не стало перешкодою для повноцінного життя цієї людини. Нік навчився не тільки сам жити, а й мотивувати інших людей по всьому світу наслідувати його приклад. Минулого року під час виступу в Одесі він зустрівся з Оленою

Ватан, яка теж народилась із цією проблемою, але зараз працює в реабілітаційному центрі, малює картини, грає в театрі роль Душі та Янгола і досліджує Чорне море з аквалангом [Ник Вуйчич в Одесі: 2018].

Стосовно інвалідності міжнародна статистика свідчить, що кількість людей з особливими потребами зростає. Екологічна ситуація, медичні помилки, брак фінансування — в Україні ці проблеми загострюються з кожним роком.

У зв'язку з подіями на Сході зовсім молоді хлопці та дівчата стають «інакшими», «людьми із особливими потребами», «людьми, що користуються візками». Травмуються не тільки тіла, травмуються душі. Мені боляче і важко досягнути: Яна Зінкевич — командир медичного батальйону «Госпітальєри», ветеранка, якій виповниться 24 роки...

Зараз багато говорять про «інакших» людей із психічними та психоневрологічними вадами (аутизм, дитячий церебральний параліч, синдром Дауна). Але існує чимало хвороб, у тому числі генетично зумовлених, які розвиваються поступово (згадаймо приклад Стівена Гокінга, хвороба Лу Геріґа проявилась, коли йому виповнився 21 рік). Багато людей стає інвалідами у похилому віці.

Для дитини, яка є «інакшою» від народження, та її батьків ситуація була та й поки що залишається непростою. Ситуація в родині з появою «інакшою» дитини посилюється ще й через труднощі матеріального порядку, необхідність медичних консультацій, численних складних операцій, придбання ліків, реабілітаційних засобів, додаткового чи особливого харчування.

До речі, часто лікарі радили «здати особливу дитину до інтернату» та «народити собі іншу». Батьки, своєю чергою, звинувачують лікарів у виникненні чи у невиліковності хвороби своєї дитини та намагаються компенсувати своє негативне або пасивне ставлення до дитини підкресленою турботою про її здоров'я та матеріальне вгараздіння.

Існує стереотипний «узагальнений психологічний портрет» батьків «інакших» дітей радянського зразка ХХ сторіччя. Буцімто за своєю ініціативою такі батьки мало вступають в контакт з незнайомими людьми, насторожено ставляться до всіх, хто намагається спілкуватися з їхніми дітьми. Часто «інакшість» дитини деякі батьки сприймають як власну неповноцінність, переживають гостре почуття провини перед дитиною і людьми навколо себе. Жалість чи здивування з боку людей, які побачили особливу дитину, часто призводять до того, що батьки починають приховувати її від сторонніх очей. Вони намагаються не бувати з дітьми в громадських місцях, тим самим ще більше спричиняючись до соціальної дезадаптації дитини, стурбованості, високого рівня тривожності, слабкості емоційних структур, соціальної боязливості, підозрливості.

Іноді у цих сім'ях немає тісного емоційного контакту батьків із дітьми, спостерігається емоційне відкидання особливої дитини. Часто у батьків виявляється невпевненість у своїх силах, виховних можливостях, і вони поту-

рають бажанням і потребам своєї дитини. Доводиться констатувати той факт, що надмірна турбота призводить до виникнення «завченої безпорадності». У деяких родинах особлива дитина стає причиною сімейних конфліктів, дестабілізації сімейних відносин, розпаду сім'ї.

Але зараз зростає також і кількість «інакших» батьків. Вони ініціативні, сміливі, готові допомагати іншим, беруть участь у міжнародних конференціях, спілкуються із ЗМІ, доводять, що не треба боятися «інших» дітей, докладають чимало зусиль, щоб допомогти дітям та дорослим з орфанними хворобами знайти найкраще лікування в Україні (зазвичай лікування за кордоном було доступним лише одиницям) та інклюзивні школи.

Я багато спілкуюсь із мамами «кришталеви» дітей. Любов Петрова з Хотіна, Каріна Прокопюк з Рівного та Марія Калашнікова з Києва створили Всеукраїнську асоціацію «кришталеви» людей (*Osteogenesis Imperfecta Ukraine*) та Благодійний фонд «Кришталеві люди». Громадська організація «Всеукраїнська асоціація кришталеви» людей представляє інтереси дітей та дорослих з рідкісними генетичними хворобами. Всі захворювання різні, проте їх об'єднує те, що їх донедавна вважали відсутніми в Україні, їх не визнавали та залишали «осторонь» усіх можливих способів отримання лікування, реабілітації та соціалізації [Біда, Чернова, 2019].

Батьки «інакших» дітей добилися визнання генетичних хвороб рідкісними в Україні, створили міцну пацієнтську спільноту, що об'єднує людей, яким небайдуже життя «інакших» людей. Отже, асоціації батьків «інакших» дітей не тільки мають велике значення в підтримці сім'ї, вони дедалі частіше ініціюють нові форми, різновиди і технології реабілітаційної роботи, допомоги дітям. Досвід перетворення родини на реабілітаційне середовище та реабілітацію самої сім'ї багато років впроваджують у Львові.

Крім того, люди з інвалідністю фактично «позбавлені голосу» в соціальній практиці нашого суспільства. Необхідний філософський аналіз формування і функціонування «публічної сфери інвалідності», ролі та місця «інакших» людей в сучасному українському суспільстві, а також визначення ключових агентів дискусії на підставі класичної моделі комунікативної дії Юргена Габермаса, а також сучасних напрямків розвитку цієї моделі [Єрмоленко, 1999; Хабермас, 2000].

Зараз ситуація змінюється, це добре, але багато проблем та саме соціальних бар'єрів залишаються. Важливим питанням є проблема представництва «інакших» людей в публічній сфері. Ті чи ті форми інвалідності зумовлюють характер і можливості публічних репрезентацій, артикуляції власної позиції. Необхідно зрозуміти, як встановлюють межі присутності «інакших» людей в публічній сфері і які фактори можуть бути «голосом» спільноти (батьки, журналісти, письменники, лідери думок).

Згодна з Іриною Крошко, що проблема освіти та працевлаштування — найактуальніші для інакших дітей. Не вистачає логопедів, сурдопедагогів та інших фахівців, які б мали теоретичні знання і практичні навички. Достатньо

зайти на сайт МОН та ознайомитись із переліком обладнання, яке має бути в інклюзивному садочку або школі, щоб зрозуміти, що цей проект можна здійснювати переважно у великих містах.

До речі, ми маємо вітчизняний досвід «Школи під голубим небом», або, як її ще називали, «Школи радості», відкриття Василя Сухомлинського. Ідею такої школи подибуємо ще у Ж.-Ж. Русо, але Василь Олександрович розвинув, поглибив і переосмислив її, у його працях вона набула вигляду цілісної педагогічної доктрини [Сухомлинський, 2012]. Це поле діяльності для фахівців з філософії освіти, практичної та соціальної філософії.

Діти із важкими формами порушень як одиничного, так і множинного характеру не можуть навчатися в наявних школах і за чинними програмами. Але це аж ніяк не означає, що вони не повинні навчатися. Практично освітні програми належить створювати під кожную «інакшу» дитину індивідуально.

Але відсутність загальнодержавного підходу до реабілітації сім'ї не стимулює зацікавленість влади на місцях розвивати технологію соціальної роботи з дітьми-інвалідами та їхніми батьками. Недосконалість системи соціального захисту сімей, які виховують особливу дитину, призвела до того, що батьки або поодинці, або в об'єднаннях намагаються дати «інакшій» дитині друге життя, яке відрізняється від планів існуючого соціуму.

Сімнадцятирічного піаніста з Харкова називають «українським Шопеном» за майстерність гри. Він вражає колег тим, що може легко відіграти концерт тривалістю до дев'яти годин. Але Микола Мірошниченко при народженні переніс два інсульти, медики прогнозували, що дитина не зможе самостійно рухатися та нормально розвиватися. Проте із семи років батьки почали прищеплювати хлопчикові любов до музики, гра на фортепіано стала засобом реабілітації, завдяки якій у хлопця з'явилося більше рухливості в руках. Ніхто не вірив, що «інакша» дитина буде навчатися в музичному училищі і грати з Державним академічним оркестром. 2019 року лучанин став першим «сонячним» українцем, який отримав диплом бакалавра історії.

Отже, персональна освіта, про яку розповідала пані директорка, — це один зі шляхів освіти та соціалізації «інакших дітей». Необхідна увага не тільки родини, батьків, а й оточення. Тільки так «особливі діти» зможуть зрозуміти, що вони потрібні, шукатимуть своє місце у соціумі, будувати гідні життєві стратегії.

Повертаючись до ідеї Ю. Габермаса про те, що стан і характер публічної взаємодії багато в чому дають змогу «зчитувати» структури інтеграції суспільства, можна вважати, що вивчення шляхів та ефектів появи категорії «інакших» людей в публічній сфері дає змогу судити про потенційні напрямки цієї інтеграції.

Я вдячна також Яніні Красновій за розповідь про досвід ставлення до «інакших» людей та спілкування з ними у територіальних громадах. Ті паростки інклюзії, які є в Україні, стають можливими теж тільки завдяки людяності та ентузіазму окремих педагогів, батьків, волонтерів, громадських організацій.

Чи є приклади вдалої інклюзії в Україні? Є виключно людяна інклюзія, яку потрібно масштабувати на рівні держави.

Наш колега Олександр Філоненко, викладач філософського факультету Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна є співзасновником Центру європейської культури «Данте» і громадської організації «Еммаус». Разом з однодумцями він працює над проектом «La casa volante» (Летючий будинок). Створений і працює соціально-адаптаційний центр для підлітків, які потребують, щоб суспільство їх прийняло. Адаптаційний центр — це новітній соціальний сервіс, спрямований на роботу з «інакшою» молоддю, зокрема з тими, у кого немає батьків або опікунів. Наголос зроблено саме на освіті, щоб діти могли отримати професію і знайти роботу. В центрі «Летючий будинок» проходять заняття з англійської мови з репетиторами, освітні курси та лекції про соціалізацію в суспільстві. З 2014 року у Харкові щороку проводять соціальний благодійний «Дантефест», під час якого збирають гроші для подальшого розвитку проекту.

Четверо дівчат, у яких немає родичів, усе життя жили в інтернаті і не були готові до самостійного дорослого життя. Їхній освітній рівень був невисокий через те, що вони багато хворіли, і ставлення в інтернаті до навчання було, скажімо так, не дуже добрим. Дівчата могли потрапити в будинки утримання літніх людей.

Викладачі як люди, пов'язані з університетом, підготували дітей до вступу в технікуми та інститути для того, щоб вони завдяки навчанню могли соціалізуватися і жити разом. Одночасно з академічною програмою дівчата освоювали і побутові навички і вміння, які дають їм змогу відчувати себе впевненими і підготовленими до викликів дорослого самостійного життя. Їх навчали найпростіших речей: готувати їжу, вести домашнє господарство, розпоряджатися грошима, робити покупки в магазині, платити по рахунках. Зараз одна з дівчат уже захистила магістерський диплом з відзнакою. Друга вже працює маркетингологом.

Отже, проблема потребує системного підходу до реабілітації та інтеграції у соціум людей «з особливими потребами». Серед численних проблем найбільш значущими є ставлення соціуму, доступна освіта, професійна орієнтація та робочі місця. Якість «людських ресурсів» у суспільстві залежить не тільки від освіти та навчальної підготовки, а й від нагромадженого особистістю соціального досвіду, соціальної компетентності, зокрема, вміння використовувати мінливі ситуації й керувати життєвими обставинами.

Інклюзія у такому вигляді, як її презентують зараз, потребує коригування, це велика кропітка, регулярна праця. Справжня інклюзія — це включеність у життя, питання ментального повороту.

Широко відоме висловлювання Миколи Кулеби, уповноваженого президента України з прав дитини: «Інклюзія — це не про пандуси. Це про свідомість» [Інклюзія, 2017].

Філософська спільнота, інтелектуали можуть створити нові смисли взаємодії з «інакшими» людьми, здійснити переформатування установок та зразків поведінки, ґрунтованих на застарілих стереотипах, створювати теорії та мову універсальності. Треба виявляти те, що об'єднує, спільні потреби, цінності та мрії. Потрібні спільні пошуки точок дотику. Насамперед це те, що всі ми — люди, всі ми — українці.

ДЖЕРЕЛА

- Біда, О., Чернова, О. (2019). «Кришталеві» дівчата, хлопчик-«метелик» і Микита, який ніколи не плаче: історії особливих людей. Отримано з <https://hromadske.ua/posts/istoriyi-osoblivih-lyudej>.
- Єрмоленко, А.М. (1999). *Комунікативна практична філософія*. Київ: Лібра.
- Зотова, Н. (2018) «Инвалиды» — правильное слово? Как говорить, чтобы не обидеть. Отримано з <https://www.bbc.com/russian/news-45667220>.
- «Інклюзія — це не про пандуси». Про що говорили на форумі «Вчимося жити разом» (2017). Отримано з <https://nakipelo.ua/uk/inkluziya-nbsp-mdash-ce-ne-pro-pandusi-pro-shhogovorili-na-forumi-vchimosya-zhiti-razom/>.
- Ник Вуйчич в Одессе рассказал детям о буллинге, встретился со студентами и обнялся с Еленой Ватан (2018). Отримано з <https://dumskaya.net/news/nik-vuychich-v-odesse-rasskazal-detyam-o-bulling-091748/>.
- Сухомлинський, В.О. (2012). *Серце віддаю дітям*. Харків: Акта.
- Хабермас, Ю. (2000). *Моральное сознание и коммуникативное действие*. СПб.: Наука.
- Этикет инвалидности: советы и пожелания* (2012). Минск: А.А. Згировский.

REFERENCES

- Bida, O., Chernova, O. (2019). 'Crystal' girls, boy-'butterfly', and Nikita, who never cry: the history of special people. [In Ukrainian]. Retrieved from <https://hromadske.ua/posts/istoriyi-osoblivih-lyudej> [= Біда 2019]
- Etiquette of disability: advices and wishes* (2012). [In Russian]. Minsk: A.A. Zgirovskii.
- Habermas, Y. (2000). *Moral consciousness and communicative action*. [In Russian]. St. Petersburg : Nauka. [=Хабермас 2000]
- In Odessa, Nick Vuichich has told children about bullying, met with students and hugged Elena Vatan* (2018). [In Russian]. Retrieved from <https://dumskaya.net/news/nik-vuychich-v-odesse-rasskazal-detyam-o-bulling-091748/>.
- 'Inclusion - it's not about the ramps'. What did they talk about at the forum «Learn to live together» (2017). [In Ukrainian]. Retrieved from <https://nakipelo.ua/uk/inkluziya-nbsp-mdash-ce-ne-pro-pandusi-pro-shhogovorili-na-forumi-vchimosya-zhiti-razom/>.
- Sukhomlinsky, V.O. (2012). [In Ukrainian]. *I give my heart to children*. Kharkiv: Akta. [=Сухомлинський 2012]
- Yermolenko, A.M. (1999). *Communicative Practical Philosophy*. [In Ukrainian]. Kyiv: Libra. [=Єрмоленко 1999]
- Zotova, N. (2018) 'Invalids' — the right word? How to talk, so as not to offend. [In Russian]. Retrieved from <https://www.bbc.com/russian/news-45667220> [= Зотова 2018]

Фаріда Тихомірова

ПРОБЛЕМА ІНАКШОСТІ: ПРАКТИЧНІ ТА ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Есе є спробою опису «інакшого» особистого життєвого досвіду авторки. Поручено проблеми інклюзії в українському соціумі радянського періоду і наведено позитивні приклади інклюзії на сучасному етапі формування громадянського суспільства. Поставлено питання про необхідність філософського аналізу формування і функціонування «публічної сфери інвалідності», ролі та місця «інакших» людей у сучасному українському суспільстві, а також визначення ключових агентів дискусії на підставі класичної моделі комунікативної дії Юргена Габермаса, а також сучасних напрямків розвитку цієї моделі. Цілісна педагогічна доктрина «Школи радості» Василя Сухомлинського розглядається як поле діяльності для фахівців з філософії освіти, практичної та соціальної філософії у світлі проблем інтеграції та інклюзії «особливих дітей».

Ключові слова: інтеграція, інклюзивна освіта, люди з особливими потребами, публічна сфера інвалідності, «школа радості»

Farida Tykhomirova

PROBLEM OF OTHERNESS: PRACTICAL AND THEORETICAL ASPECTS

The essay is an attempt to describe the 'different' personal life experience of the author. The problems of inclusion in the Ukrainian society of the Soviet period are touched upon and positive examples of inclusion at the present stage of formation of the civil society are given. The question was raised about the need for a philosophical analysis of the formation and functioning of the 'public sphere of disability', the role and place of disabled people in modern Ukrainian society, as well as the identification of key agents of discussion based on the classical communicative action model of Jürgen Habermas, in addition to modern directions of development of this model. Vasil' Sukhomlinskyi's holistic pedagogical doctrine of the 'School of Joy' is considered as a field of activity for specialists in educational philosophy, practical and social philosophy in the light of the problems of integration and inclusion of people with special needs.

Keywords: integration, inclusive education, people with special needs, the public sphere of disability, 'school of joy'

Тихомірова, Фаріда — докторант кафедри філософії Одеського національного університету, член наглядової ради Благодійного фонду «Кришталеві люди»

Tykhomirova, Farida — doctoral candidate at the Department of Philosophy, Odessa National University, a member of the Supervisory Council of the "Cristal People" Endowment Fund.
